

ANTONI BARCIAK, MARCIN SEPIAŁ

ULICE, PLACE I CMENTARZE W PRZESTRZENI MIASTA RACIBORZA W ŚREDNIOWIECZU I W POCZĄTKACH NOWOŻYTNOŚCI

Pierwsza wzmianka o gminie miejskiej w Raciborzu pochodzi z 1217 r., kiedy to książę opolski Kazimierz nadał osadzie w Leśnicy pod Górą św. Anny prawo organizowania wolnego targu i posiadania karczmy, jakie przysługiwało mieszkańcom osad *hospites* w Opolu i Raciborzu¹. Na tej podstawie przyjmuje się, że osada miejska w Raciborzu powstała w początkowym okresie rządów księcia opolskiego Kazimierza, pomiędzy 1211 a 1217 r. Ze znacznie późniejszego, bo pochodzącego z 1286 r. potwierdzenia praw mieszczan raciborskich przez książąt Mieszka i Przemysława wynika, że jeszcze w latach 80. XIII w. osada rządziła się prawem flamandzkim, a dopiero na przełomie XIII i XIV w. została przeniesiona na prawo niemieckie².

Lokowana na prawie flamandzkim osada *hospites* raciborskich zajmowała przypuszczalnie położony wzdłuż późniejszej ul. Długiej obszar ograniczony od wschodu kościołem parafialnym NMP (wzmiankowany po raz pierwszy dopiero w 1285 r.,

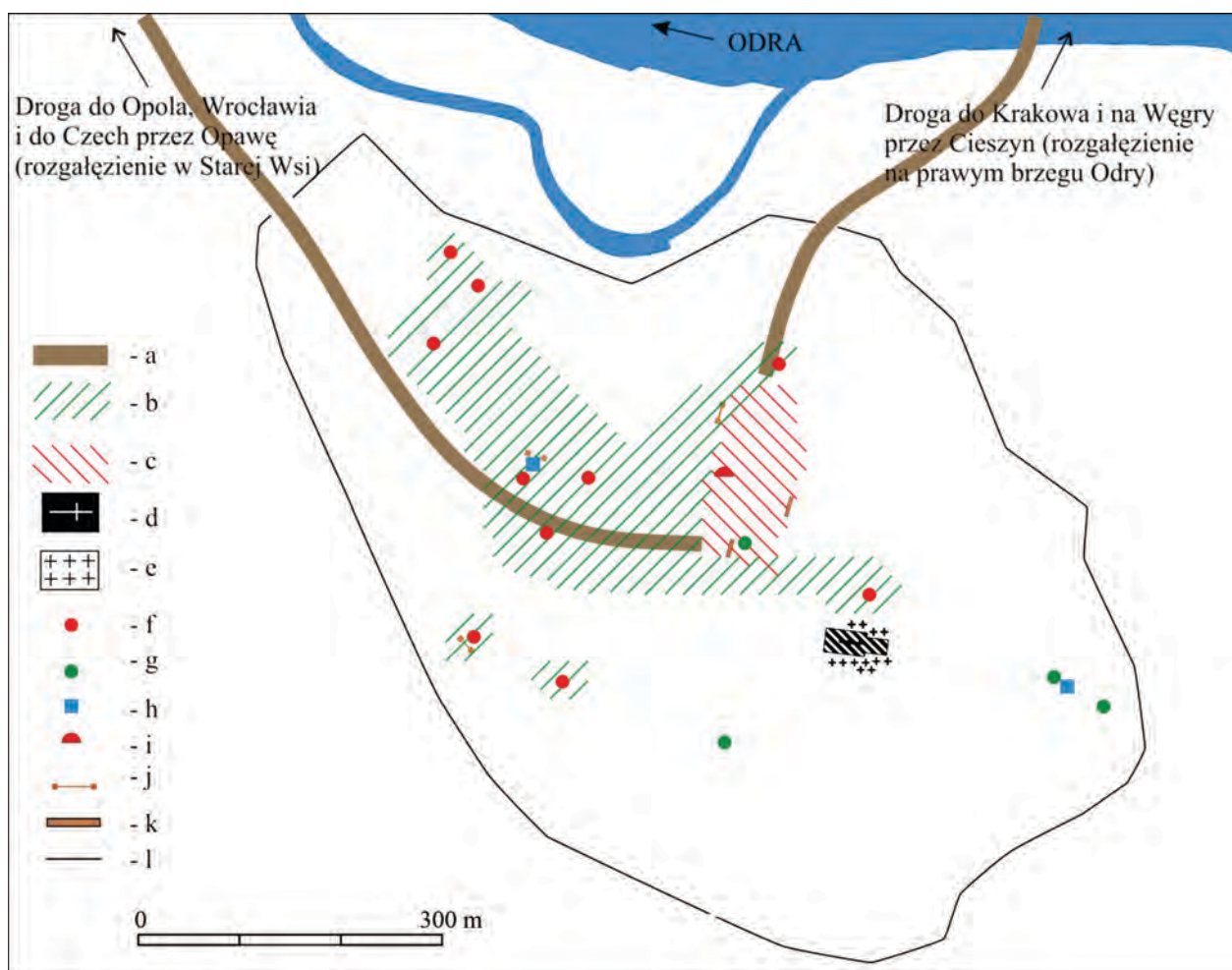
ma znacznie dłuższą historię, być może sięgającą nawet 1205 r.)³, a w zachodniej części miasta – późniejszą Bramą Wielką (Mikołajską). Ulica Długa zwraca uwagę nieregularną linią i podwójną w stosunku do pozostałych ulic (z wyjątkiem ul. Odrzańskiej, o czym niżej) szerokością. Nie wydaje się, by krzywizna ul. Długiej była wynikiem dostosowania jej przebiegu do warunków topograficznych. Znacznie bardziej prawdopodobne, że przy jej wytyczaniu uwzględniono przebieg traktu handlowego prowadzącego spod kościoła św. Mikołaja w Starej Wsi do brodu na Odrze i dalej, zwłaszcza w kierunku Krakowa⁴. Na terenie miasta szlak ten przebiegał od Bramy Wielkiej ul. Długą pod kościół parafialny, gdzie skręcał niemal pod kątem prostym na północ, rozszerzając się za zakrętem w plac targowy. Następnie biegł nieistniejącą dziś, a początkowo także mającą podwójną szerokość ul. Odrzańską do Bramy Odrzańskiej i dalej przez Nowe Miasto i Przedmieście Odrzańskie do Odry. Pierwotnej osady miejskiej w Raciborzu doszukiwalibyśmy się przede wszystkim po północnej stronie ul. Długiej i być może również na południe od niej. Nie można wykluczyć, że domy osadników wznoszono także przy przylegającym do osady od wschodu placu targowym.

¹ *Schlesisches Urkundenbuch* (dalej SU) 1/2, nr 165, s. 118–119.

² W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza od najdawniejszych czasów do zaboru Śląska przez Prusy*, w: *Szkice z dziejów Raciborza*, Katowice 1967, s. 65–66; J. Horwat, *Formowanie się miast księstwa opolsko-raciborskiego do połowy XIV wieku*, Gliwice 1996, s. 66, 73–75, 107; N. Mika, *Ustrój miejski Raciborza na przestrzeni wieków*, w: *Z dziejów ziemi raciborskiej*, Racibórz 2003, s. 123–124; B. Kloch, *Miasta księstwa raciborskiego w końcu XIII i w pierwszej połowie XIV wieku*, w: *Początki i rozwój miast Górnego Śląska. Studia interdyscyplinarne*, Gliwice 2004, s. 141–156; K. Kozłowska, R. Turakiewicz, *Początki i rozwój Raciborza*, w: tamże, s. 158; A. Barciak, *Dziedziczy wójtowie raciborscy*, w: *Historia vero testis temporum*, Kraków 2008, s. 477–478.

³ P. Newerla, G. Wawoczny, *Historia kościoła i parafii Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny do 1945 r.*, w: J. Cieślak, J. Nowak, P. Newerla, G. Wawoczny, *Dzieje parafii Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny w Raciborzu*, Racibórz 2005, s. 26–27.

⁴ J. Nowakowa, *Rozmieszczenie komór celnych i przebieg dróg handlowych na Śląsku do końca XIV w.*, Wrocław 1951, s. 97–98.

Ryc. 1. Osadnictwo przedlokacyjne w rejonie Raciborza do początku XIII w.: a – główne drogi; b – domniemana strefa osadnictwa *hospites*; c – plac targowy; d – kościół Wniebowzięcia NMP; e – cmentarz; f – znaleziska archeologiczne datowane na XIII w.; g – znaleziska archeologiczne datowane na XIII–XIV w.; h – studnie; i – karczma (lokalizacja według źródeł pisanych); j – relikty zabudowy drewnianej; k – relikty drewnianych nawierzchni ulic; l – zarys murów miasta lokacyjnego

Fig. 1. Pre-incorporation settlement in the area of Racibórz before c. 1200: a – main roads; b – conjectured zone settled by *hospites*; c – market place; d – church of the Assumption; e – cemetery; f – archaeological finds dated to the 13th century; g – archaeological finds from 13th–14th centuries; h – water wells; i – inn (location based on written sources); j – relics of timber buildings; k – relics of timber road surfacing; l – outline of walls of the chartered town

Są to jednakże tylko hipotezy. Nie dysponujemy materiałem historycznym ani archeologicznym pochodzącym z tak wczesnego okresu. Tylko nieliczne z odnalezionych śladów osadnictwa na terenie miasta mogą, ale nie muszą, pochodzić z 1. poł. XIII w. Zdecydowana ich większość, zwłaszcza drewniane fragmenty zabudowy i urządzeń, jest datowana dopiero na 2. poł. XIII w., ze wskazaniem na jej schyłek⁵. Nie można więc łączyć ich z najstarszą fazą osadnictwa na terenie późniejszego miasta, lecz dopiero z jego odbudową po niszczącym najeździe biskupa ołomunieckiego Brunona z Schauenburga w 1249 r. Znaczenie Raciborza jako ośrodka miej-

skiego potwierdzone zostało przywilejem książąt Mieszka i Przemysława z 1286 r., ustanawiającym w mieście sąd wyższy dla miejscowości lokowanych na prawie flamandzkim⁶. Wkrótce potem, prawdopodobnie na przełomie XIII i XIV w., Racibórz otrzymał prawo magdeburskie⁷. System ten, jako

⁶ SU 5, nr 266; G. Hyckel, *Geschichte und Besiedlung des Ratiborer Landes*, s. 83–84; N. Mika, *Ustrój miejski Raciborza*, s. 124; A. Barciak, *Dziedziczni wójtowie...*, s. 477.

⁷ Starsza literatura przyjmuje na podstawie dokumentu księcia Przemysława, że miało to miejsce w 1299 r. SU 6, nr 473; N. Mika, *Ustrój miejski Raciborza*, s. 125–128; W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza...*, s. 68–70; J. Horwat, *Formowanie się miast...*, s. 79–80, 107. Dokument ten jest najprawdopodobniej sfałszowany, M.L. Wójcik, *Dokumenty i kancelarie książąt opolsko-raciborskich od początków XIV wieku*, Wrocław 1991, s. 31–32. Jego wiarygodność jako

⁵ Wyniki analiz dendrochronologicznych przeprowadzonych przez M. Krąpca, maszynopis w Muzeum w Raciborzu.

jeden z bardziej rozpowszechnionych wzorów lokacji miejskich w Europie Wschodniej, prawdopodobnie lepiej odpowiadał potrzebom rozwijającego się miasta.

Przy północno-wschodniej części placu targowego przed 1246 r. ufundowano klasztor dominikanów. Dokument wyszczególnia nadania na rzecz dominikanów w postaci: terenów o bliżej niesprecyzowanych granicach, akweduktu ze Studziennej, prowadzącego przez środek miasta w pobliżu kościoła św. Jakuba, oraz czynszów z ław rzeźniczych w mieście⁸. Zauważono, że lokalizacja klasztoru dominikańskiego w centrum miasta, przy rynku, nie była typowa dla tego zakonu⁹. Jeżeli jednak uznać ul. Długą za główny element krystalizujący plan pierwotnej osady miejskiej, klasztor znajdowałby się początkowo w pewnej odległości od centrum, na peryferiach osady. Niesprecyzowanie granic posiadłości dominikanów wskazuje, że klasztor powstał w okresie słabego rozwoju stosunków własnościowych w tej części miasta, a więc na peryferiach osady. Położenie klasztoru okaże się jeszcze bardziej peryferyjne, jeśli przyjmiemy, że pierwotny plac targowy Raciborza znajdował się nieco bardziej na południe od późniejszego rynku. Pozostałością tego stanu mogą być: nietypowe ułożenie kramów bogatych – nie na rynku raciborskim, ale pomiędzy ul. Nową a kościołem parafialnym przy południowej stronie rynku – oraz odkryte w 1997 r. pozosta-

łości cmentarza przy kościele dominikańskim w północno-wschodniej części dzisiejszego rynku. Poniżej gotyckiego muru ceglano-ceglanego, prawdopodobnie oddzielającego teren klasztorny od publicznej przestrzeni rynku, odnaleziono 17 pochówków w drewnianych trumnach, ułożonych na osi wschód-zachód, z głowami skierowanymi na zachód¹⁰. Funkcjonowanie „dominikańskiego” cmentarza potwierdzone jest na początku XIV w., w okresie konfliktu pomiędzy proboszczem raciborskim Gizelerem a klasztorem, reprezentowanym przez przeora Andrzeja. Przedmiotem sporu były świadczone przez zakonników posługi kapłańskie, którzy działając na szkodę parafii, m.in. odprawiali nabożeństwa żałobne i grzebali zmarłych na swoim cmentarzu¹¹. W 1315 r. biskup wrocławski rozstrzygnął spór na korzyść parafii i z jego decyzją należy zapewne wiązać późniejsze wzniesienie nad odnalezionymi grobami muru oddzielającego posiadłości klasztorne od rynku, pośrednio potwierdzające zaprzestania pochówków w tym rejonie. Kolejna wzmianka o cmentarzu klasztoru dominikańskiego pochodzi z 1371 r., kiedy przy okazji konsekracji nowej kaplicy poświęcono nowy cmentarz¹². Prawdopodobnie ten nowy zastąpił zlikwidowany cmentarz przed kościołem. Jego szczegółowa lokalizacja nie jest znana. K. Kozłowska sformułowała przypuszczenie, że cmentarz znajdujący się do początków XIV w. przed kościołem dominikańskim św. Jakuba jest najstarszym cmentarzem miejskim w Raciborzu¹³. Korespondowałyby to z tezą mówiącą, że dominikanie w Raciborzu zostali osiedleni przy już istniejącym kościele parafialnym, a dopiero w 2. poł. XIII w. parafię przeniesiono do młodszego kościoła Wniebowzięcia NMP¹⁴. Tezę tę odrzuca jednak część badaczy, którzy są przekonani o starszeństwie kościoła Wniebowzięcia

świadczenia posiadania przez Racibórz prawa magdeburskiego ok. 1300 r. potwierdzona jest jednak dokumentem z roku 1303, wzmiankującym ławników i *seniores civitatis*, *Codex Diplomaticus Silesiae* (dalej CDS) 2, nr 27, s. 23–24.

⁸ Pierwsza wzmianka o klasztorze dominikańskim w Raciborzu pochodzi z niedatowanego testamentu księcia Mieszka Otyłego, którego powstanie określa się na 1245 r., nie wykluczając wcześniejszego pochodzenia, SU 2, nr 295. Testamentem tym Mieszko przeznaczył 200 grzywien na budowę klasztoru i kościoła dominikańskiego. W 1258 r. brat Mieszka książę opolski Władysław i ich matka, księżna Wiola, wystawili właściwy dokument fundacyjny, nazywający zmarłego w 1246 r. Mieszka fundatorem klasztoru, SU 3, nr 269. Z tego wnioskuje się, że sama fundacja musiała nastąpić wcześniej, pomiędzy 1239 r. a 22 X 1246 r. W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza...*, s. 76, 84, 106; J. Kłoczowski, *Dominikanie polscy na Śląsku w XIII-XIV w.*, Lublin 1956, s. 52; J. Rajman, *Mieszko II Otyły książę opolsko-raciborski (1239–1246)*, „Kwartalnik Historyczny” 100, 1993, nr 3, s. 23, 35–36; A. Barciak, *Mendykanci w średniowiecznym Raciborzu*, w: *Klasztor w mieście średniowiecznym i nowożytnym*, red. M. Derwich, A. Pobóg-Lenartowicz, Wrocław-Opole 2000, s. 495, 497; A. Barciak, *Książęta raciborscy a klasztory dominikańskie w średniowieczu*, w: *Święty Jacek Odrowąż na Śląsku*, red. A. Barciak, Katowice 2008, s. 116–117.

⁹ A. Barciak, *Książęta raciborscy...*, s. 115–116.

¹⁰ K. Kozłowska, *Sprawozdania z ratowniczych badań wykopaliskowych na rynku w Raciborzu, województwo katowickie*, w: *Badania Archeologiczne na Górnym Śląsku i Ziemiach Pogranicznych w 1997 r.*, Katowice 2000, s. 187.

¹¹ CDS 2, nr 16, s. 124–126.

¹² CDS 2, nr 57, s. 164; A. Barciak, *Mendykanci w średniowiecznym Raciborzu*, s. 497; A. Weltzel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, Ratibor 1861, s. 455.

¹³ K. Kozłowska, *Sprawozdania z ratowniczych badań...*, s. 187, w późniejszych publikacjach niepodtrzymywane.

¹⁴ G. Wąs, *Zakony mendykanckie na Śląsku w średniowieczu*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” 53, 1998, nr 3–4, s. 420, a za nią P. Okoń, *Klasztory w średniowiecznych górnośląskich ośrodkach miejskich (do końca XIII w.) w świetle badań archeologiczno-architektonicznych*, w: *Początki i rozwój miast Górnego Śląska. Studia interdyscyplinarne*, red. D. Abłamowicz, M. Furmanek, M. Michnik, Gliwice 2004, s. 128.

Ryc. 2. Racibórz w 2. poł. XIII w. Próba rekonstrukcji parcelacji w rejonie przyrynkowym na tle zabudowy z ok. 1865 r.; 1 – kościół parafialny Wniebowzięcia NMP; 2 – kościół św. Jakuba i klasztor dominikanów. Ten i następne plany opracowano na podstawie następujących planów: A. Wirheim, *Special Charte von der Stadt Rattibor, soweit sie von ihrer Rinkmauer begrenzt ist. Aufgenommen und gezeichnet im Jahr 1812*, AP Opolo, Rejencja Opolska, Kartografia IX/93; *Situations-Plan der Stadt Ratibor*, 1864, tamże, Kartografia IX/96; *Gemarkung Ratibor* No. 89, 1865, AP Katowice, Zb. Kart. I 631; a także *Urbarzy dóbr raciborskich z lat 1532 i 1595*, AP Wrocław, Rep. 35, sygn. 154, 22; *Urbarzy dóbr zamkowych opolsko-raciborskich* (por. przyp. 23)

Fig. 2. Racibórz in 2nd half of 13th century. Provisional reconstruction of urban layout of chartered town near the market square shown against the background from c. 1865; 1 – parish church of the Assumption; 2 – St James church and the Dominicans. All maps developed basing on: A. Wirheim, *Special Charte von der Stadt Rattibor, soweit sie von ihrer Rinkmauer begrenzt ist. Aufgenommen und gezeichnet im Jahr 1812*, AP Opolo, Rejencja Opolska, Kartografia IX/93; *Situations-Plan der Stadt Ratibor*, 1864, ibidem, Kartografia IX/96; *Gemarkung Ratibor* No. 89, 1865, AP Katowice, Zb. Kart. I 631; also *urbaria: Urbarze dóbr raciborskich z lat 1532 i 1595*, AP Wrocław, Rep. 35, sygn. 154, 22; *Urbarze dóbr zamkowych opolsko-raciborskich* (cf. footnote 23)

NMP i otaczającego go cmentarza, choć należy zauważyć, że zgodnie z obecną wiedzą o rozwoju Raciborza nie da się ostatecznie rozstrzygnąć kwestii wieku obu kościołów. Cmentarz wokół kościoła parafialnego, użytkowany od średniowiecza do 1807 r., zajmował teren 30 arów na południe od kościoła i za prezbiterium¹⁵. Zmarłych grzebano także w znaj-

dujących się w kościele kryptach. Znane są cztery: krypta wikariuszy pod ołtarzem św. Jana Nepomucena, krypta w kaplicy Zbawiciela, krypta prałatów i zbudowana dopiero w 1738 r. krypta biegnąca wzdłuż całego kościoła, z wejściem przy prezbiterium¹⁶.

¹⁵ P. Newerla, *Cmentarze*, w: *Dzieje parafii...*, s. 221–222.

¹⁶ P. Newerla, *Wieże, organy i krypty kościoła WNMP*, w: *Dzieje parafii...*, s. 220.

Znany z XIX-wiecznych planów Raciborza układ przestrzenny nadano miastu najprawdopodobniej dopiero w 2. poł. XIII w.¹⁷ Jego podstawą stała się powtarzalna, regularna działka o wymiarach 50 na 200 stóp. Działki łączono po trzy lub wielokrotność trzech w większe bloki. Układ ten był czytelny jeszcze w XIX w. w zachodniej pierzei rynkowej, gdzie pomiędzy ul. Długą i Panieńską znajdowały się dwa takie bloki oddzielone ul. Rzeźniczą. Podobnego modułu można doszukać się w pierzei południowej i wzdłuż ul. Długiej. Jedynie pierzeja wschodnia ma szerokość pięć i pół działki podstawowej, nie jest też przedzielona ulicą. Najprostszym wytłumaczeniem tego stanu rzeczy jest przyjęcie, że pierzeja wschodnia musiała zmieścić się pomiędzy już istniejącymi kościołami dominikańskim od północy i parafialnym od południa.

Podstawowym elementem nowego układu kompozycyjnego miasta stał się prostokątny rynek o wymiarach ok. 200 na 400 stóp, dłuższą osią zorientowany wzdłuż linii północ-południe. Stanowił on centrum życia społecznego i gospodarczego miasta. Na podstawie nielicznych zachowanych wzmianek źródłowych możemy w przybliżeniu określić jego średniowieczną zabudowę. Z całą pewnością znajdowały się na nim sukiennice, ośrodek handlu ważnym w średniowieczu towarem. Istnienie sukiennic („*camerarum domus mercatorie site in medio foro civitatis nostre Ratibor*”) potwierdzone jest w 1293 r., a z treści dokumentu wynika, że ich budowa przypada na czasy panowania księcia Władysława (1246–1281/1282)¹⁸. W 1313 r. książę raciborski Leszek nadał dominikankom, których obecność w mieście datować można od schyłku XIII w., czynsz z dwóch kramów sukiennych („*venditorio sive in cameris ubi panni inciditur ut venduntur*”) leżących przy ulicy prowadzącej od kościoła NMP do kościoła św. Mikołaja, czyli przy ul. Długiej¹⁹. Takie określenie lokalizacji kramów sukiennych w Raciborzu wskazuje, że sukiennice znajdowały się

jednak nie w centralnej, lecz w południowej części rynku²⁰. W ich pobliżu wzniesiono zapewne ratusz, wzmiankowany po raz pierwszy w 1361 r.²¹ Wszystkie istniejące źródła dotyczą jedynie pewnych czynności prawnych wykonywanych w ratuszu lub zapisów czynszów z ratusza, nie pozwalają więc na jego bliższą charakterystykę²². W początkach XVI w. budynek ratusza musiał ulec zniszczeniu, skoro w latach 1567–1595 notowany jest „*Korytkhes haus aus demselben ist ein rathaus gemacht*”, położony prawdopodobnie u zbiegu rynku i ul. Dominikańskiej²³. W XVII w. ratusz znowu miał funkcjonować w osobnym budynku na rynku. O innych budynkach użyteczności publicznej na rynku raciborskim wnioskujemy jedynie pośrednio, tak jak z wystawionego w 1294 r. dokumentu księcia opolskiego Przemysława dla mieszczan, w którym książę zobowiązywał się nie budować „*neque macella carniū nec mensas panum vel calceorum*” w okolicach miasta²⁴. Pozostałości drewnianych założeń kupieckich zostały odkryte w trakcie badań archeologicznych prowadzonych na rynku w latach 90. XX w.²⁵ Niestety odsłonięte fragmenty są zbyt małe, aby na ich podstawie określić wielkość i położenie tych kramów. Znana jest natomiast lokalizacja kramów bogatych²⁶. Znajdowały się one, jak to już zostało wspomniane, przed kościołem parafialnym. W XVI w. zajmowały 11 wąskich i krótkich parcel pomiędzy kościołem i ul. Nową²⁷. Istnienie 11 kramów potwierdzają także źródła z XIX w.²⁸

¹⁷ Nie można wykluczyć i późniejszych regulacji. W zapisce z 1491 r. zawierającej spis dochodów klasztoru dominikańskiego wymieniony jest dochód z domów wzniesionych na gruncie klasztornym według zwyczaju innych mieszczan i domów, który przeor ma otrzymywać „...*tamdiu donec mensuratio domorum aliorum in civitate permanebit*”, CDS 2, s. XVIII.

¹⁸ SU 6, nr 129; R. Czerner, *Zabudowy rynków. Średniowieczne bloki śródrynkowe w wybranych dużych miastach Śląska*, Wrocław 2002, s. 15; autor ten ocenia liczbę stanowisk sprzedaży w sukienicach raciborskich na 24–26, tamże, s. 21.

¹⁹ CDS 2, nr 14, s. 122–123, nr 14b, s. 221. W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza*, s. 84, A. Barciak, *Mendykanci*, s. 498.

²⁰ Por. uwagi na temat określania położenia kramów na rynku krakowskim w: P. Tyszkowski, *Obraz przestrzeni miejskiej Krakowa XIV i XV w. w świadomości jego mieszkańców*, Lublin 2001.

²¹ CDS 2, nr 53, s. 162–161.

²² Kolejno w latach: 1396, Archiwum Państwowe (dalej: AP) Wrocław, Kolegiata Raciborska, Rep. 111, nr 17; 1433, CDS 2, nr 81, s. 187–188; 1436, AP Wrocław, Kolegiata Raciborska, Rep. 111, nr 50; 1457, tamże, nr 66; 1494, CDS 2, nr 103, s. 212–213; 1558, AP Katowice, Oddz. Racibórz, Akta miasta Raciborza, nr 18/3.

²³ *Urbarze dóbr zamkowych opolsko-raciborskich z lat 1566 i 1568*, wyd. R. Heck, J. Leszczyński, *Urbarze śląskie*, t. 4, red. J. Gierowski, Wrocław 1956, s. 143; AP Wrocław, Rattiborischen Schlossess Urbari oder Grundbuch... 1595, sygn. 22, s. 29.

²⁴ SU 6, nr 147.

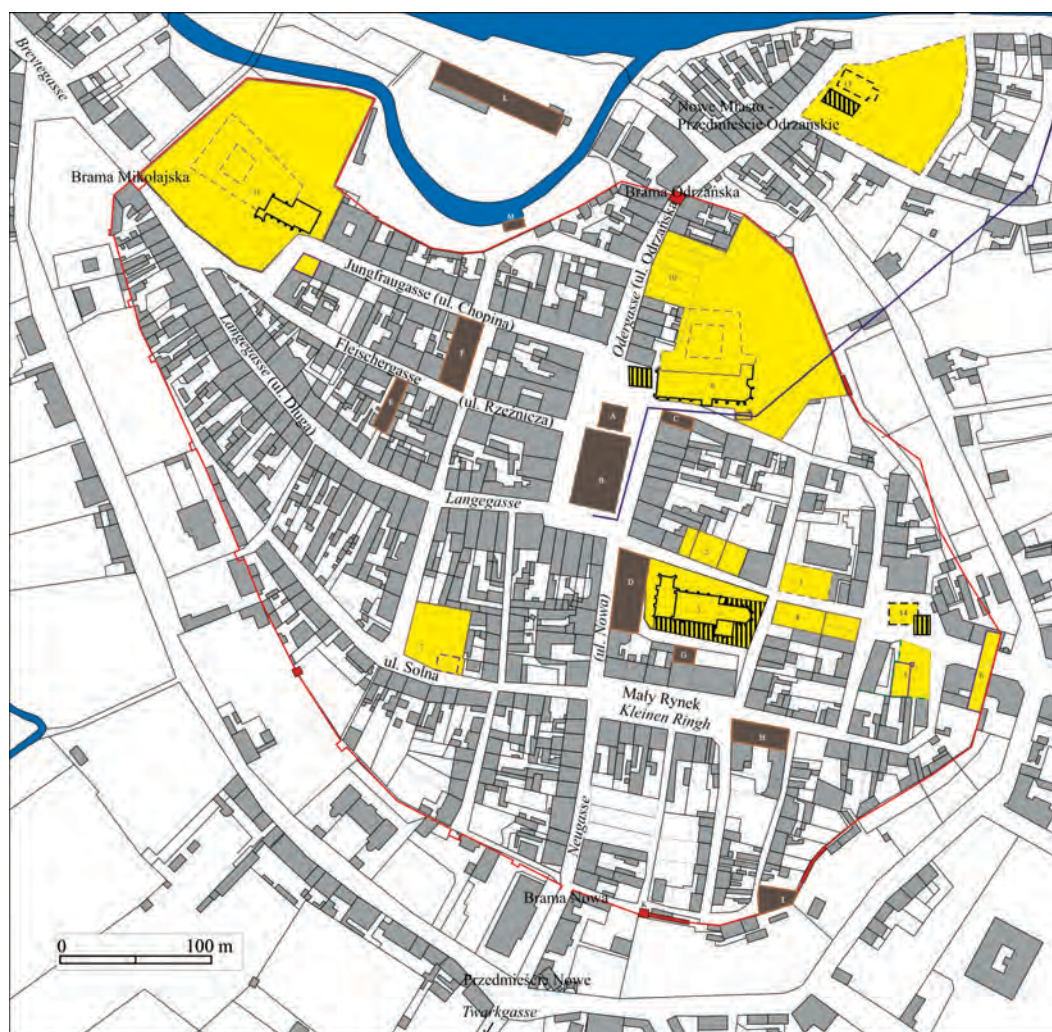
²⁵ Kozłowska, *Sprawozdania z ratowniczych badań...*, s. 185.

²⁶ R. Czerner, *Zabudowy rynków...*, s. 98.

²⁷ AP Wrocław, Urbar uber des Schloss Ratibor... 1532, sygn. 151, k. 17–17v; *Urbarze dóbr zamkowych opolsko-raciborskich*, s. 163–164; AP Wrocław, Rattiborischen Schlossess Urbari oder Grundbuch... 1595, sygn. 22, s. 70–71.

²⁸ Th. Wardenga, *Häuserbuch der Stadt Ratibor*, Berlin 1995, s. 306–316.

Ryc. 3. Racibórz w XIII–XVI w.: A – ratusz; B – sukiennice i kramy śródrynkowe; C – tymczasowa siedziba ratusza w XVI w.; D – kramy; E – kramy rzeźnicze; F – jatka miejska; G – łaźnia miejska; H – browar i słodownia miejska; I – katownia; K – baszta więzienna (więzienie miejskie); L – cesarski skład solny; M – młyn miejski; 1 – kościół parafialny Wniebowzięcia NMP, cmentarz parafialny; 2 – domy kanoników kapituły raciborskiej, probostwo, dom bractwa literackiego; 3 – szkoła parafialna; 4 – domy kleru parafialnego; 5 – dwór opata klasztoru cystersów w Rudach; 6 – stajnie dworu opata; 7 – kaplica i szpital Bożego Ciała; 8 – klasztor dominikanów i kościół św. Jakuba, cmentarz; 9 – browar klasztoru dominikanów; 10 – domy wzniesione na gruncie dominikańskim; 11 – klasztor dominikanek i kościół św. Ducha; 12 – dom spowiednika dominikanek; 13 – klasztor i kościół bożogrobców, szpital i cmentarz; 14 – zbór protestancki i cmentarz

Fig. 3. Racibórz in 13th–16th centuries: A – town hall; B – cloth hall and principal stalls in the market square; C – provisional seat of town authorities in 16th century; D – traders' stalls; E – butchers' stalls; F – town butchery; G – town baths; H – town brewery and malt house; I – torture chamber; K – prison tower (town prison); L – imperial salt warehouse; M – town mill; 1 – parish church of the Assumption, parish churchyard; 2 – houses of canons of the Racibórz chapter, house of Brotherhood of Literature; 3 – parish school; 4 – houses of parish clergy; 5 – residence of the abbot of Cistercian Order at Rudy; 6 – abbot's stables; 7 – Corpus Christi chapel and hospital; 8 – the Dominicans and St James church, churchyard; 9 – Dominican brewery; 10 – buildings on Dominican land; 11 – church of Dominican sisters and Holy Ghost church; 12 – house of Dominican sisters' confessor; 13 – Knights of the Holy Sepulchre monastery and church, hospital and cemetery; 14 – Protestant church and cemetery

Sieć ulic Raciborza tworzyło przede wszystkim siedem ulic wychodzących od rynku: trzy w kierunku zachodnim, dwie na wschód i po jednej w pozostałych kierunkach. Szerokość większości ulic wynosiła ok. 25 stóp, czyli mniej więcej połowę szerokości działki podstawowej. Zachowano jedynie podwójną (50 stóp) szerokość ul. Odrzańskiej i Dłu-

giej, jak również, o czym była mowa, nieregularny przebieg tej ostatniej, choć w planie widoczne jest staranie, aby przynajmniej jej końcowy odcinek dochodził do rynku pod kątem zbliżonym do prostego. Ulice zachodnie zbiegały się przy Bramie Wielkiej (Mikołajskiej), tworząc tam trójkątny plac. Powierzchnia tego placu została ograniczona po fun-

dacji klasztoru dominikanek przy Bramie Mikołajskiej („*iuxta portam que ducit ad sanctum Nicholaum*”)²⁹. Nadana klasztorowi przestrzeń rozciągała się od Bramy Mikołajskiej do murów miejskich na brzegu Odry i na 170 łokci od bramy w kierunku klasztoru dominikanów. Szczególnym rozporządzeniem zawartym w cytowanym dokumencie nakazano, aby ze względu na przyzwoitość oraz brak miejsca klasztor przylegał bezpośrednio do murów miasta, nieoddzielony od nich żadną drogą ani przejściem („*via sive transitus*”). W 1317 r. do posiadanego przez siostry placu przeznaczonych pod budowę kościoła dołączono plac i dom pozyskane od Jana Kornicza i jego syna Mieszka, przylegające do klasztoru od strony rynku (*forum*)³⁰. Mniszki otrzymały także część ulicy oddzielającej plac klasztoru od budynków miejskich, a dokładnie „*platea communis*” przy pierwszej ulicy w lewo po wejściu („*intrando*”) do miasta od kościoła św. Mikołaja. Ulica pierwsza w lewo od strony kościoła św. Mikołaja to późniejsza ul. Panieńska, łącząca klasztor z rynkiem. Do dominikanek należały także ogrody położone już poza bramą, przy drodze prowadzącej do kościoła św. Mikołaja, nazywanej ul. Szeroką (*Breytegasse*), nadane mniszkom w 1331 r.³¹ Nazwa *Breytegasse* na oznaczenie ulicy przedmiejskiej poświadczona jest także w latach 1358 i 1445³².

Pomiędzy ul. Długą i Panieńską, równoległe do nich, wytyczona została ul. Rzeźnicza. Jej nazwa wskazuje na charakter tego miejsca. Mniej więcej w połowie jej przebiegu znajdowały się jatki rzeźnicze, po raz pierwszy wymieniane w źródłach w 1258 r. w potwierdzeniu nadań dla raciborskich dominikanów, którym do oświetlenia klasztoru przyznano co najmniej 16 kamieni łożu z księżących jatek rzeźniczych³³. Dokument nie zawiera szczegółów położenia tych urządzeń miejskich, ale z późniejszych źródeł wiadomo, że jeszcze w XIX w. jatki te znajdowały się przy ul. Rzeźniczej, a dokładniej w prostopadłej do niej uliczce, w części nakrytej wspólnym dachem. W 1306 r., przy okazji nadania dochodów dominikankom, cztery z owych jatek oznaczone zostały jako położone „*versus plateam in qua*

annonna venditur” („w stronę ulicy, na której sprzedają zboże”), co może świadczyć, że handel zbożem odbywał się w tym okresie na ul. Długiej³⁴.

Po stronie wschodniej z Rynku wychodziły dwie ulice. Od północy ul. Dominikańska, od południa ul. Kapitulna lub Parafialna. O ich charakterze decydowało położenie przy nich dwóch najważniejszych kościołów raciborskich: parafialnego (Wniebowzięcia NMP) i dominikańskiego (św. Jakuba). Teren przylegający do ul. Kapitulnej³⁵ niemal w całości zajęty był przez domy duchowieństwa i bractwa literackiego oraz szkołę parafialną. Według źródeł XVI-wiecznych można zidentyfikować wśród zabudowy ul. Kapitulnej m.in. probostwo („*Probstey ein frey haus*”), dom dziekana i kuratora, siedzibę bractwa literackiego, którego powstanie datuje się na połowę XIV w., czy w końcu nadane kapitule przez miasto dwa wolne place pod wzniesienie *Amtswohnung*³⁶. Na samym końcu tej ulicy znajdował się poświęcony w 1296 r. dwór opata klasztoru cystersów w Rudach i opackie stajnie, wzniesione już przy samym murze miejskim³⁷. W połowie XVI wieku naprzeciw dworu opackiego, na terenie późniejszego pl. Zborowego³⁸ (*am Zboor*), wzniesiony został drewniany zbór protestancki, w 1574 r. zniszczony przez pożar, a być może już wcześniej opuszczony, po wydanym w 1557 r. przez cesarza Ferdynanda rozkazie usunięcia duchownych protestanckich z miasta³⁹. W pobliżu zboru mógł funkcjonować

³⁴ CDS 2, nr 9, 10 i 11, s. 112–119.

³⁵ Obecnie ul. Mickiewicza, jej przebieg tylko w części pokrywa się z dawną ul. Kapitulną. Pierwotny układ tej części miasta został zakłócony już w XIX w. w trakcie budowy kolejowego.

³⁶ *Urbarze dóbr zamkowych opolsko-raciborskich*, s. 133; AP Wrocław, Rattiborischen Schlossess Urbari oder Grundbuch... 1595, sygn. 22, s. 10. Schifer, *Geschichte einer schlesischen Liebfraueugilde*, Ratibor 1883, s. 12; AP Wrocław, Kolegiata Raciborska, nr 113.

³⁷ SU 6, nr 276; G. Hyckel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, s. 38, błędnie datuje dokument na rok 1286; A. Barciak, *Rola cystersów na Górnym Śląsku w średniowieczu*, w: *Cystersi w społeczeństwie Europy Środkowej. Materiały z konferencji naukowej odbytej w klasztorze oo. Cystersów w Krakowie Mogile z okazji 900 rocznicy powstania Zakonu Ojców Cystersów*, red. A.M. Wyrwa, J. Dobosz, Poznań 2000, s. 685.

³⁸ Obecnie nieistniejący, obejmował teren przy dzisiejszej ul. Mickiewicza pomiędzy ul. Młyńską i Podwale.

³⁹ W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza...*, s. 96. Pozwolenie na budowę zboru miała wydać Izabela Jagiellonka, J. Kwak, *Miasta księstwa opolsko-raciborskiego w XVI–XVIII w.*, Opole 1977, s. 55–56; tenże, *Kultura materialna i umysłowa mieszczan górnośląskich w dobie reformacji i kontrreformacji*, „Rocznik Muzeum Górnośląskiego w Bytomiu” Historia nr 6, 1995, s. 45; P. Kielar, *Klasztory dominikań-*

²⁹ Nadanie precyzuje zachowany w trzech egzemplarzach dokument księcia raciborskiego Przemysława z 1306 r. CDS 2, nr 9, 10, 11, s. 117–119. Sama fundacja miała miejsce w 1299 r. J. Kłoczowski, *Dominikanie polscy...*, s. 44; A. Barciak, *Księżęta raciborscy...*, s. 117.

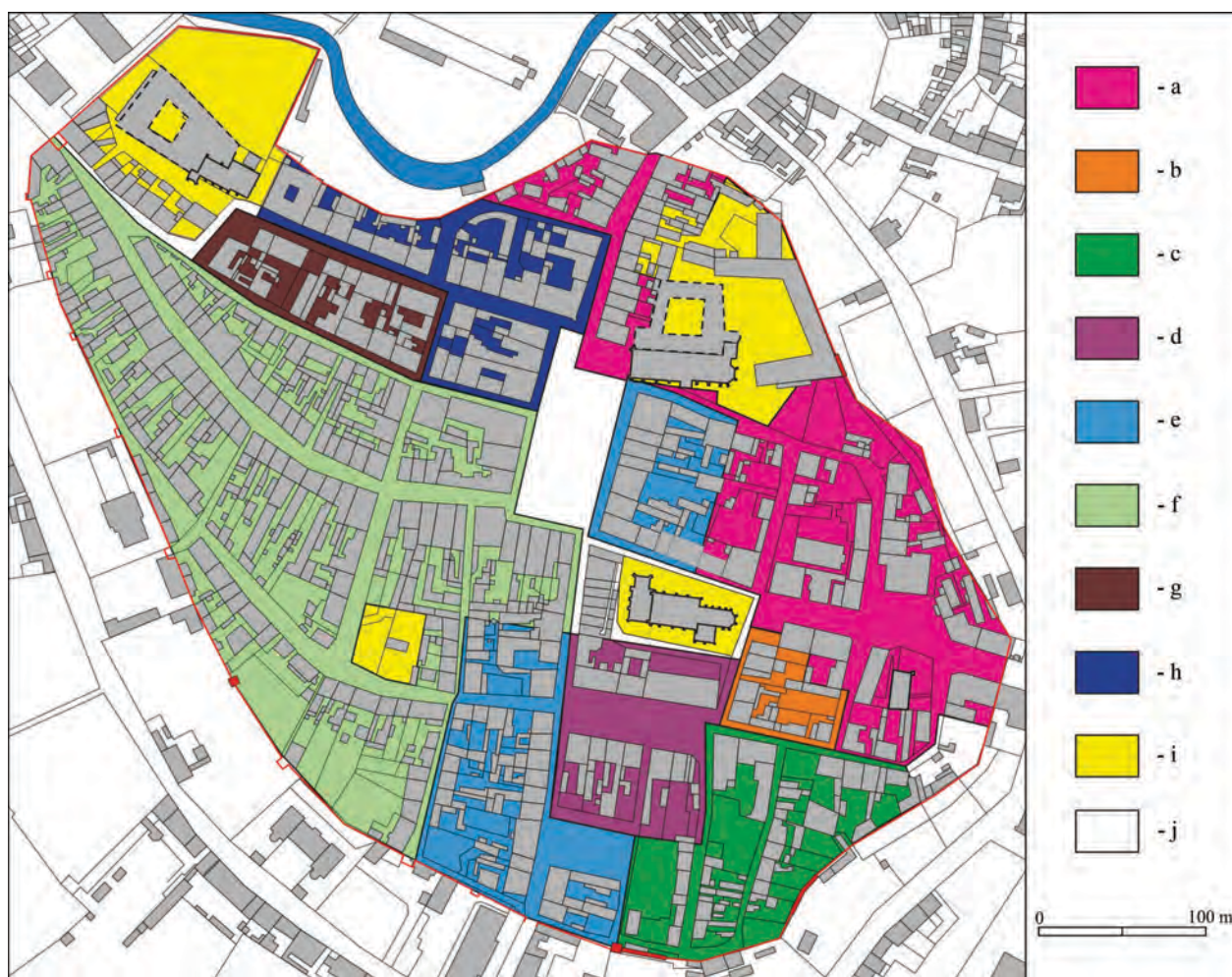
³⁰ CDS 2, nr 20, s. 128–129.

³¹ CDS 2, nr 25, s. 132.

³² CDS 2, nr 50–51, s. 156–160; AP Wrocław, Kolegiata Raciborska, Rep. 111, nr 59.

³³ CDS 2, nr 2, s. 107–108.

Ryc. 4. Racibórz w XVI w. Próba rekonstrukcji układu przestrzennego; a – przestrzeń *Die Odergasse*; b – przestrzeń *Die gasse hinden der Pfarckirche*; c – przestrzeń *Die gasse unter Leinwebern*; d – przestrzeń *Am kleinen Ringh*; e – przestrzeń *Die Neuengasse*; f – przestrzeń *Die Grossegasse*; g – przestrzeń *Die Fleischergasse*; h – przestrzeń *Die Nonnengasse*; i – posiadłości kościoła i klasztorów nieuwzględnione w urbarzach; j – przestrzeń nieobjęta urbarzem lub trudna do identyfikacji

Fig. 4. Racibórz in 16th century. Provisional reconstruction of urban layout, districts: a – *Die Odergasse*; b – *Die gasse hinden der Pfarckirche*; c – *Die gasse unter Leinwebern*; d – *Am kleinen Ringh*; e – *Die Neuengasse*; f – *Die Grossegasse*; g – *Die Fleischergasse*; h – *Die Nonnengasse*; i – church and monastery property not mentioned in *urbaria*; j – area not covered by *urbaria* or hard to identify

w tym krótkim okresie cmentarz protestancki, na co wskazują odnalezione w sąsiedztwie pochówki, wstępnie datowane na XVI w.⁴⁰

Równoległa do ul. Kapitulnej ul. Dominikańska⁴¹ i łącząca je ul. Szewska, nazwana w 1574 r. „ulicą za kościołem św. Jakuba”⁴², zajęte były przede wszy-

stkim przez wolne domy szlachty raciborskiej. XVI-wieczne urbarze wymieniają domy Jana Dluhomila Bierawskiego, Hinka Charwata, panów Janusza i Pawła Trahów z Sośnicowicy, Jana z Hossku na Pawłowicach i innych⁴³. Przy ul. Dominikańskiej znajdował się także klasztorny browar, do którego w 1556 r. doprowadzona została woda ze studni na rynku⁴⁴.

skie na Śląsku w dobie reformacji, w: *Studia nad historią dominikanów w Polsce 1222–1977*, red. J. Kłoczowski, t. 1, Warszawa 1975, s. 820.

⁴⁰ Badania archeologiczne w tym rejonie prowadziła Fundacja „Castrum” z Chudowa. Wyniki tych badań nie zostały jeszcze opracowane.

⁴¹ Przebieg ul. Dominikańskiej odpowiada dzisiejszemu pl. Dominikańskiemu i ul. Młyńskiej.

⁴² AP Wrocław, Dominikanie raciborscy, rep. 110, nr 13.

⁴³ *Urbarze dóbr zamkowych opolsko-raciborskich...*, s. 133; AP Wrocław, Rattiborischen Schlossess Urbari oder Grundbuch... 1595, sygn. 22, s. 9–10. AP Katowice, Oddz. Racibórz, Akta miasta Raciborza, nr 18, 20.

⁴⁴ AP Wrocław, Dominikanie raciborscy, rep. 110, nr 13. Browar dominikański bez podania lokalizacji wymieniany jest wcześniej, w latach 1491 i 1494, CDS 2, s. XVIII–XIX.

Na południe wychodziła z rynku ul. Nowa, prowadząca do Bramy Nowej i dalej do wsi Nowe Zagrody, w której według świadectwa z 1267 r. mieszczanie raciborscy posiadali majątki⁴⁵. Według późnej tradycji północna, przylegająca do rynku część ul. Nowej nazywała się ul. Kramarską, co jest zgodne z naszą wiedzą o istnieniu w tej części miasta kramów bogatych⁴⁶. Nazwa ul. Nowej, jak również nazwa Bramy Nowej, wiąże się z przedłużeniem tej ulicy w 2. poł. XIII w., prawdopodobnie przy okazji odbudowy miasta po zniszczeniach dokonanych w trakcie oblężenia go przez biskupa ołomunieckiego Brunona z Schauenburga. W 1249 r. w wyniku działań wojennych zniszczone zostało miasto wraz ze znajdującymi się w nim kościołami i klasztorem⁴⁷. Przywilej księcia Władysława opolskiego z 1267 r. nadawał mieszczanom prawo wykorzystywania drewna pochodzącego z lasów książęcych. Nadanie to miało wspomóc mieszczan w dziele rozszerzenia obszaru Raciborza (*„ut dilatatio territorii sui gremio funiculos suos valeat ampliare”*)⁴⁸. Podjęte w tym okresie działania zaowocowały przede wszystkim wytyczeniem drugiego raciborskiego rynku – Nowego Targu, w urbarzach określanego jako Mały Rynek (*„Kleinen Ringh”*)⁴⁹. W 1510 r. pojawia się na jego oznaczenie nazwa Targ Koński, wskazująca na zwyczaj odbywania na nim targu końmi⁵⁰. Przed 1510 r. przy Małym Ryнку

znajdowała się łaźnia, a także browar i słodownia, prawdopodobnie w tym samym miejscu, gdzie źródła z XIX w. notują browar miejski⁵¹.

Przedłużeniem ul. Nowej poza murami miasta była Twarkgasse; pojawia się ona w źródłach w 1379 r., kiedy to księżniczki raciborskie, siostry Elka i Agnieszka, nadały klasztorowi raciborskich dominikanów dwa ogrody i dwa domy pod Raciborzem. Jeden ogród znajdował się w Nowych Zagrodach przy prowadzącej z miasta Twarkgasse, po prawej stronie (*„in platea vulgaliter Twarkgasse nouorum ortorum nuncupatur, quasi transuendo a Civitate predicta in dextris iacens et versus scultetam in vicinatu extendens”*)⁵². Drugi ogród wraz z domem położony był *„in longa platea”* w Nowych Zagrodach, którą to ulicę powszechnie nazywano Twarkgasse⁵³. Z powyższego dokumentu wynika więc, że długa ulica i Twarkgasse to ta sama droga, wiodąca z miasta przez Nowe Zagrody. Nazwa *lange gasse* na oznaczenie przedmiejskiej ulicy poświadczona jest także w latach 1358 i 1445⁵⁴. W 1381 r. dominikanka Elżbieta Crokayerinne (córka mieszczanina krakowskiego) podarowała klasztorowi kolejne pięć ogrodów przy tej samej ulicy, a dokładnie *„vor der Stadt also man get czu dem neuwen Toren i dye lange gasse off dye lynke hant”*⁵⁵. Twarkgasse do XVII w. pozostawała lokalną drogą podmiejską, dopiero po tym okresie przejęła rolę głównego traktu opawskiego, wcześniej przebiegającego dalej na zachód, obok kościoła św. Mikołaja w Starej Wsi.

Na północ prowadziła z rynku ul. Odrzańska. Od zachodu przylegały do niej tereny klasztoru dominikańskiego, z czterema domami przy *Oderne vliczy*, których właściciele, zgodnie z zawartym w 1494 r. porozumieniem pomiędzy klasztorami a radą miejską, płacili czynsz klasztorowi, a nie radzie⁵⁶. Za Bramą Odrzańską, między murami miejskimi a brzegiem Odry, znajdowało się założone w 1294 r. przez księcia Przemysława Nowe Miasto, prawnie stanowiące część Raciborza⁵⁷. W rok później w Nowym Mieście książę ufundował szpital św. Krzyża i powierzył go bożogrobcom z Miechowa, osadzonym przy powstałym w zbliżonym czasie ko-

⁴⁵ SU 4, nr 44.

⁴⁶ P. Newerla, *Opowieści o dawnym Raciborzu*, Racibórz 1996, s. 7.

⁴⁷ *Rocznik Górnos Śląski*, wyd. A. Bielowski, w: *Monumenta Poloniae Historica*, t. 3, Lwów 1878, s. 715. Szerzej o tych wydarzeniach pisze J. Długosz, *Annales*, ks. 7, s. 67: *Bruno Olomunziensis dignitate sacerdotii neglecta opidum Rathiboriense ob quasdam simultates et inimicicias cum Wladislao duce Rathiboriensi obsidione cingens expugnat et tam ecclesias quam monasteria et opidum incendio conflagrat. Ad castrum eciam Rathiboriense machinas admovent, sed inde repulses, turpiter abiit. Post tractatus autem varios pro pace hinc inde habitos Wladislaus dux opidum Rathiboriense tribus milibus marcarum a Brunone episcopo redemit.* G. Labuda, *Zaginiona kronika z pierwszej połowy XIII wieku w Rocznikach Królestwa Polskiego Jana Długosza. Próba rekonstrukcji*, Poznań 1983, s. 153–154; A. Barciak, *Biskup ołomuniecki Bruno z Schauenburga a Polska*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” 36, 1981, nr 1, s. 70–75; N. Mika, *Ekspansja czesko-morawska na ziemię raciborską w XIII w.*, „Studia i Materiały z Dziejów Śląska” 21, 1996, s. 8–10.

⁴⁸ SU 4, nr 44.

⁴⁹ Obecnie nieistniejący, obejmował centralną część dzisiejszego pl. Długosza.

⁵⁰ AP Katowice, Oddz. Racibórz, Akta miasta Raciborza, 18/3, nr 9; potem kolejno w latach 1515, 1552, 1562 i 1574, tamże, nr 11, 13, 14, 17, 18.

⁵¹ Th. Wardenga, *Häuserbuch der Stadt Ratibor*, s. 351.

⁵² CDS 2, nr 59, s. 176–177.

⁵³ Tamże.

⁵⁴ CDS 2, nr 50–51, s. 156–160; AP Wrocław, Kolegiata Raciborska, Rep. 111, nr 59.

⁵⁵ CDS 2, nr 71, s. 178; nadanie dotyczyło sześciu ogrodów, szósty znajdował się w Proszowcu, na północ od miasta.

⁵⁶ CDS 2, nr 103, s. 212–213.

⁵⁷ SU 6, nr 147; W. Dziewulski, *Dzieje Raciborza...*, s. 68–70, 82, 85; N. Mika, *Ustrój miejski Raciborza*, s. 125, 128.

ściele św. Piotra i Pawła⁵⁸. W 1296 r. biskup wrocławski Jan zezwolił także bożogrobcom za założenie przyszpitalnego cmentarza dla ubogich. Zakonnicy mogli na nim grzebać również mieszczan raciborskich, pod warunkiem że sakramentów udzieli im proboszcz raciborski⁵⁹. Cmentarz funkcjonował zapewne tak długo, jak długo prowadzony był szpital. Jego upadek wiąże się z powstaniem pod koniec XV w. szpitala przy kaplicy Bożego Ciała, już na terenie miasta⁶⁰.

Zachowane średniowieczne źródła nie podają nazw miejskich ulic, lecz jedynie ich opisy („ulica, gdzie sprzedaje się zboże”, „ulica od kościoła św. Mikołaja do kościoła NMP” itp.). Wyjątkiem jest ul. Odrzańska, której nazwa pojawia się w 1494 r. w związku z czterema domami dominikańskimi. Nazwy ulic pojawiają się dopiero w 2. poł. XVI w. Nie zawiera nazw ulic jeszcze najstarszy zachowany urbarz raciborski, pochodzący z 1532 r. Dopiero w 1567 r. spisujący posesje miejskie i ich opodatkowanie uznali za zasadne określenie położenia nieruchomości za pomocą nazw ulic. Miasto podzielono więc na *Odergasse*, *Die gasse hinden der Pfarckirche*, *Die gasse unter den Leinweber*, *Am kleinen Ringh*, *Die Neuengasse*, *Die Grossegasse*, *Die Fleischergasse* i *Die Nonnengasse*⁶¹. Już na pierwszy rzut oka widać, że zakres terytorialny tak określonych ulic musi być inny niż pojedyncza ulica. Przy ul. Odrzańskiej (*Odergasse*), która to nazwa tradycyjnie przypisana jest drodze z rynku do Bramy Odrzańskiej, zgodnie z urbarzami powinno znaleźć się ok. 40–45 domów, i to tylko po jej lewej stronie, idąc od bramy, prawa strona została bowiem opisana osobno⁶². Na dodatek jako ostatnia posiadłość przy tej ulicy wymieniony jest dwór opata cysterskiego z Rud, o którym wiemy, że znajdował się przy pl. Zborowym. Prowadzi to do konkluzji, że pojęcie ulicy (*gasse*) w urbarzach należałoby raczej tłumaczyć jako część miasta, przy czym kryteria nada-

wania tym częściom nazw nie były konsekwentne. Przestrzeń miasta określona w urbarzach jako ul. Odrzańska obejmowała zabudowania leżące po obu stronach właściwej ul. Odrzańskiej, a także ul. Dominikańskiej, Szewskiej i części ul. Kapitulnej aż do pl. Zborowego. Ulica *hinden der Pfarckirche* obejmowałaby jedynie południową część ul. Szewskiej. Kolejna, *Gasse unter den Leinwebern*, następcząca dużych problemów przy określeniu zasięgu, odpowiadała terenom nieistniejących obecnie *Schindergasse*, *Maltzgasse* i *Stockgasse* w południowo-wschodniej części miasta. Mały Rynek obejmował posesje położone po jego północnej i południowej stronie. Niezwykły jest przebieg ul. Nowej i związany z tym zaskakujący fakt nieuwzględnienia w urbarzach istnienia rynku. Szczegółowa analiza parcel opisanych jako znajdujące się przy *Neuengasse* dowodzi, że wschodnia pierzeja rynkowa została przypisana ul. Nowej, kończącej się wzmiankowanym już domem Korytka, w którym mieścił się ratusz. Po nim wymieniono kolejne posiadłości przy tej ulicy, opisane jako *Das ander virth der Neugasse*, znajdujące się po jej prawej stronie, idąc od rynku⁶³. Pozostałe pierzeje rynkowe w podobny sposób zostały przypisane ul. Długiej i Panieńskiej. Kolejną ulicą jest Długa (*Grossegasse*), do której przyporządkowano prawie 1/3 powierzchni miasta, albowiem oprócz właściwej Długiej pod tą nazwą rozumieć należy także zabudowę ul. Solnej, południową pierzeję rynkową i połowę pierzei zachodniej. O tak dużym zasięgu tej ulicy zdecydował prawdopodobnie charakter ul. Solnej. Jeszcze w początkach XIX w. znajdowały się przy niej przede wszystkim przylegające od wewnątrz do murów obronnych ogrody mieszczan raciborskich. Dwie ostatnie z opisanych w urbarzach ulic miały już znacznie mniejszy zasięg. *Die Fleischergasse* to domy położone jedynie po północnej stronie ul. Rzeźniczej, a *Nonnengasse* to domy po północnej stronie ul. Panieńskiej oraz pozostała część zachodniej pierzei rynkowej⁶⁴.

Według twórców powstałych w XVI w. urbarzy Raciborza, a mamy podstawy przypuszczać, że byli nimi mieszczanie raciborscy, w mieście znajdowało się siedem ulic i Mały Rynek. Brak wyodrębnionego właściwego rynku, którego istnienia możemy

⁵⁸ SU 6, nr 209; K. Dola, *Szpitala średniowiecznego Śląska*, „Rocznik Teologiczny Śląska Opolskiego” 1, 1968, s. 239–292; N. Mika, *Bożogrobcy raciborscy w średniowieczu*, w: *Klasztor w mieście średniowiecznym i nowożytnym*, s. 419–420.

⁵⁹ SU 6, nr 268; N. Mika, *Bożogrobcy...*, s. 422.

⁶⁰ Kaplica powstała ok. 1489 r.; K. Dola, *Szpitala...*, s. 281.

⁶¹ *Urbarze dóbr zamkowych opolsko-raciborskich*, s. 130, 133, 135, 139, 141, 145, 156, 166; AP Wrocław, Rattiborischen Schlossess Urbari oder Grundbuch... 1595, sygn. 22, s. 3, 10, 13, 23, 26, 33, 58, 66.

⁶² Ponownie *Die Oder Gassen*, por. *Urbarze dóbr zamkowych opolsko-raciborskich*, s. 162 oraz AP Wrocław, Rattiborischen Schlossess Urbari oder Grundbuch... 1595, sygn. 22, s. 68.

⁶³ *Urbarze dóbr zamkowych opolsko-raciborskich*, s. 143; AP Wrocław, Rattiborischen Schlossess Urbari oder Grundbuch... 1595, sygn. 22, s. 29.

⁶⁴ Szersza analiza układu przestrzennego Raciborza w świetle XVI-wiecznych urbarzy znajduje się w komentarzu do z. 8, t. 4 *Atlasu historycznego miast polskich*, Racibórz, red. A. Barciak, obecnie w opracowaniu.

domyślać się chociażby ze sformułowania Mały Rynek⁶⁵, może wskazywać, że nie odgrywał on w przestrzeni publicznej miasta roli tak ważnej, jak w innych miastach. Możliwe też, że w związku ze ścisłą zabudową jego powierzchni budynkami handlowymi i użyteczności publicznej był postrzegany nie jako plac, lecz jako cztery ulice. W XVIII w.,

⁶⁵ Skoro mniejszy plac nazywano Małym Rynkiem, w mieście musiał istnieć także właściwy, „duży” Rynek.

po zniszczeniu zabudowy śródrynkowej Raciborza przez pożary i ponownym przeniesieniu ratusza do domu w zachodniej pierzei rynkowej, rynek nabrał charakteru placu reprezentacyjnego, co utrwaliło ufundowanie w jego centralnej części w latach 1725–1727 przez Karola Ludwika Gaszyńskiego i jego żonę kolumny Matki Boskiej autorstwa Jana Melchiora Oesterreicha⁶⁶.

⁶⁶ *Katalog Zabytków Sztuki w Polsce*, t. 7: *Województwo opolskie*, red. T. Chrzanowski i M. Kornecki, z. 13: *Powiat raciborski*, Warszawa 1967, s. 54.

ANTONI BARCIAK, MARCIN SEPIAŁ

STREETS, SQUARES AND CEMETERIES OF RACIBÓRZ IN THE MIDDLE AGES AND THE BEGINNING OF MODERN PERIOD

The Długa and the Odrzańska streets, formerly the principal thoroughfares of Racibórz follow in their course the line of an early trade route which ran from Silesia to Kraków. At the point where it veered north towards a ford on the Odra River was a market place, with a parish church on its south side and on its north side a Dominican monastery established before 1246. During the second half of the 13th century a town square on a rectangular plan was laid there. At this time also new streets were laid, the Nowa Street running south, and others, running from the east and west side of the Town Square at right angles to it; the area of the town was expanded in the south by adding the Mały Rynek (Small Market

Square) town square and streets adjacent to it. Originally the town had two cemeteries: one by the parish church of Holy Assumption and another, next to the Dominican church, occupying a part of the town square, abolished during the 14th century by the of the Bishop of Wrocław (Breslau). From 1390s onwards the town had a new cemetery by the hospital church of St Peter and St Paul in the Nowe Miasto (New Town). Urbaria from the 16th century show the division of the town into the Mały Rynek and seven streets but their extent is different from the actual one. It is also striking that they fail to show the main square as a separate, well-defined district of the town.

---

prof. dr hab. Antoni Barciak
Instytut Historii, Uniwersytet Śląski
Katowice

dr Marcin Sepiał
Kraków